

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD)

Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Literature Faculty

E-ISSN: 2667 – 4424

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/efad>

Tür (Type): Araştırma Makalesi
Kabul Tarihi (Acceptance Date): 18/06/2025

Gönderim Tarihi (Submission Date): 23/02/2025
Yayınlanma Tarihi (Publication Date): 30/06/2025

Atıf Künyesi (Citation): Yurdakul, Ş. (2025). Tarihçi ve Sezgi İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 118-136.

DOI: <https://doi.org/10.47948/efad.1645465>

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf Gayri Ticari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC-ND 4.0) olarak lisanslıdır.

Dergide yayımlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their published work and their work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0).

The scientific and legal responsibility of the articles published in the journal belongs entirely to the author(s).

TARİHÇİ VE SEZGİ İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Şenol YURDAKUL*

Öz

Felsefi yönü ağır basan sezgi kavramının bu alanda, Platon'a kadar uzanan köklü bir geçmişinin olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte söz konusu kavram; sanat, matematik, din, sosyoloji, psikoloji, iktisat, politika, askerlik, bilimsel keşifler gibi birçok alanda kendine kullanım alanı bulmuştur. Tarih bilimi de bu söylenenin dışında kalmamıştır. Bu bağlamda tarihçi, elindeki bilgi ve belgelere göre şimdiki zamandan, geçmişi yorumlayarak anlamlandırmaya çalışmaktadır. Ancak çoğu zaman bilgi ve belgelerin eksik ya da yanıltıcı olması, olaylar arasında bağlantı kurmaya yönelik ipuçlarının yetersizliği, karmaşık olaylar dizisi gibi tarihçinin aşmak zorunda olduğu pek çok engel mevcuttur. Bu noktada tarihçinin, sorunları çözmek için başvurabileceği yöntemlerden birinin de sezgilerini kullanmak olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışma, sezgi kavramının felsefi ve tarihsel boyutu, tarih araştırmalarında sezginin yeri ve önemi, tarihçinin sezgilerinin geçmişin aydınlatılmasında nasıl bir rol oynadığı gibi hususları açıklığa kavuşturmaya çalışmakta ve irdelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarihçi, Sezgi, Entüisyonizm, Gazzali, Henri Bergson.

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Karaman/Türkiye.
E-posta: senolyurdakul@kmu.edu.tr, Orcid: <https://orcid.org/0000-0001-6090-0287>.

AN EVALUATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN HISTORIAN AND INTUITION

Abstract

Intuition as a concept, with a predominantly philosophical aspect, has a deep history in this philosophy, dating back to Plato. Furthermore, it is used as a term in many fields of study, such as art, mathematics, religion, sociology, psychology, economics, politics, military service, and scientific discoveries. History as a science is no exception to the utilization of intuition. In the case of History as a study, the historian tries to interpret and make sense of the past from the present, all according to the information and documents currently at hand. However, incomplete or misleading data and documents, insufficient clues to establish connections between events, and particular complex series of events are obstacles that historians have to overcome. Therefore, one of the methods that historians can use to solve these issues is intuition. This examines and attempts to clarify the philosophical and historical dimensions of intuition, the role and importance of intuition in historical research, and how the historian's intuition may take part in illuminating historical facts.

Keywords: Historian, Intuition, Intuitionism, Ghazali, Henri Bergson.

Giriş

Sezgi sözcüğü; Latin dilinde bakmak, dikkatle bakmak, seyretmek, gözlemek, gözetlemek, tefekküre dalmak, bir anda yakalamak, sezip keşfetmek, dolaysız kavramak gibi anlamlara gelen “*intueor*” fiiline dayanmaktadır (Alova, 2013: s.v. *intueor*; Öktem, 2000:160). Bu dilden İngilizceye ve Fransızcaya “*intuition*”; Almancaya “*Anschauung*” şeklinde geçmiştir (Timuçin, 2004: s.v. Sezgi). Sezgi kelimesinin bu sözlük anlamlarına ilaveten bir çıkarıma dayanmayan doğrudan sahip olma yetisi; duyu organlarına, deneye yahut akla dayalı olmadan kazanılan içgüdüsel bilgi; dolayimsız kavrayış yoluyla elde edilen bilgi, sezme hâli (Cevizci, 2000: s.v. Sezgi); deney ve düşünmenin birikimi sonunda ansızın gerçekleşen bilme hâli gibi pek çok anlamının olduğu görülmektedir (Hançerlioğlu, 1989: s.v. Sezgi). Söz konusu bu anlamlar, sezgi kelimesinin bir sözcük olmaktan ziyade felsefi bir terim olduğunu göstermektedir. Bu terim, matematikçiler ve mantıkçıların da sistemlerini üzerine temellendirdikleri en önemli araçlardan biri olmuştur (Köz, 2004:41). Yine sanat, din, sosyoloji, psikoloji, iktisat, politika, askerlik gibi birçok alanla ilgili olagelmiş, bu çalışmanın da gösterdiği üzere tarihçi ve sezgi düzleminde, tarih araştırmaları için de önem arz etmiştir. Zira ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak bahsedileceği gibi, geçmişin karanlığının aydınlatılması noktasında, tarihçinin sezgilerinin büyük rol oynadığı yadsınamaz bir gerçektir. Tarihî olayların ele alınması, değerlendirilmesi, eksik belgelerin tamamlanması, geçmişin yeniden inşası, dün ile bugün, bugün ile yarın arasında bir köprü kurulması aşamasında, sezgilerinin bir tarihçi için ne kadar önemli olduğu aşîkârdır. Bu çalışmada; sezgi kavramı, söz konusu kavramın tarihçiyle ilişkisi, tarih araştırmalarındaki yeri ve önemi gibi hususlar ana hatlarıyla ortaya konmaya ve irdelenmeye çalışılacaktır.

1. Tarih ve Tarihçi

Sezgi terimini, tarihsel bağlamda daha sağlam zemine oturtabilmek için birbirini tamamlayan “tarih” ve “tarihçi” kavramlarına kısaca değinmekte fayda vardır. Bunlardan ilki,

Latince *“historia”*; İtalyancada *“storia”*; Fransızca *“histoire”*, Almandada *“historie”*; İngilizcede *“history”* sözcüklerine karşılık gelmektedir. Bu dillerdeki kökenini ise Eski Yunan dilinde sorup öğrenme, araştırma, tetkik etme, hikâye, tarih, sözlü veya yazılı anlatı gibi manalara gelen *historia* (ἱστορία) sözcüğüne borçludur¹. Bu sözcük, Eski Yunan dilinin Ion lehçesinde bildirme, haber alma yoluyla bilgi edinme; Attika lehçesinde ise görerek, tanık olarak bilme gibi anlamlara gelmektedir (Özlem, 2001:21). Bu yönüyle tarih biliminin, Helen dünyasına dayanan kökeninin olduğunu söylemekte bir mahzur yoktur. Modern tanımlamaların da kelimenin sözlük anlamıyla uyum içinde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda tarih, en dar anlamıyla *“geçmişin bilimi”* manasına gelmektedir. Annales Okulu’nun kurucularından Marc Bloch (1886-1944) tarihi, *“zaman içinde insanların ilmi”* olarak tanımlamaktadır. İngiliz Tarihçi Edward Hallet Carr (1892-1982) ise *“tarihçi ile olguları arasında kesintisiz bir karşılıklı etkileşim süreci, bugünle geçmiş arasında bitmez bir diyalog”* olarak tanımlamıştır (Carr, 2008:35). Bu ve buna benzer tanımlamalar, tarihin öncelikli çıkış noktasının geçmiş olduğunu göstermektedir. Bu geçmiş, araştırılarak soruşturulmadığı müddetçe edilgen bir durumda kalmaya devam edecektir. İşte geçmişi bu edilgenlikten kurtararak etkin bir duruma getirecek kişi, tarihçi olacaktır.

Tarihçi kelimesi; sözlükte tarihî konular hakkında araştırma yapan ve bunları yazan kişi olarak tanımlanmaktadır (Ayverdi, 2010: s.v. Tarihçi). Bununla birlikte tarihçinin talip olduğu işin zorluğu düşünüldüğünde, bu tanımlamanın oldukça sığ kaldığı anlaşılabacaktır. Zira o, bugünden dünü ve sosyal bir varlık olan insan eylemlerinden doğan karmaşık bir süreci incelemekte ve çözülmesi gereken bir yığın sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Tarihin, her yönüyle aydınlatılamamış olması dolayısıyla karanlık pek çok noktayı barındırması, tarihçinin önündeki bir başka engeli teşkil etmektedir. Bu açıdan tarihçi, araştırmaları derinleştikçe, problemi çözmeye yönelik bilgisi ve deneyimi arttıkça geçmişin bir çözümlemesini yapmaya çalışacaktır. Tarih biliminin, büyük ölçüde bir yorum; tarihçinin başlıca işinin de kaydetmek değil değerlendirmek olduğu (Carr, 1996:27; Collingwood, 1996:40, 51) düşünüldüğünde ne denli zor bir görev üstlendiği bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Tarihin *“bir çeşit araştırma ya da soruşturma”* olduğunu söyleyen Robin George Collingwood (1889–1943), tarihçinin amacını ise geçmişi keşfetmek ve geçmişi bilmesine hizmet eden izleri gücünün yettiği ölçüde çözmek olarak açıklamaktadır (Collingwood, 1996:39; Collingwood, 2000:125). Ancak bu *“geçmiş”* ifadesi tek bir sözcükle geçirilecek bir şey değildir. Adı geçen yazar, *“tarihsel geçmiş”* ifadesiyle kastedilenin, *“zaman ve mekânda sınırlandırılmış olaylardan müteşekkil ve kanıtlara dayanan çıkarımlarla ispatlanabilen”* geçmiş olduğunu ifade etmektedir. O, hazır verilmiş ifadelerle yetinen ve bu ifadeleri, kendi tarihsel bilgisinin bir parçası olarak kullanan tarihçinin, yaptığı şeyin tarihçilik olmadığını, tarihsel araştırmada metni anlaşılır kılmanın tek yolunun tarihçinin, metnin yanıtladığı soruyu bulmasından geçtiğine vurgu yapmaktadır. Yine bir tarihçinin, geçmiş hakkında tutarlı ve doğru açıklamalara ulaşabilmesinin, tarihsel verileri iyi değerlendirmesi ve uygun soruları sorabilmesiyle mümkün olduğunu belirtmektedir (Yapıcı ve Yapıcı, 2015:155,157)². Bu hususların paralelinde, tarihî olayları yorumlayabilmenin şartlarından birinin

¹ Eski Yunan dilindeki *historia* (ἱστορία) sözcüğünün, yine bu dildeki öğrenmek için araştırma, inceleme, tetkik etme, soruşturma yapma, aktarma gibi anlamlara gelen *historeo* (ἱστορέω) fiili ile (Çelgin, 2011:334, 335) bağlantısı açıktır.

² Collingwood (1996: 40, 51), tarihin nasıl işlediği sorusuna, öncelikle kanıtın yorumlanmasıyla işlediğini; kanıtın ise tarihçinin üzerinde düşünerek geçmiş hakkında sorduğu soruları yanıtlayabileceği türden bir şey olduğu savında bulunmuştur. Yine o, Antik Çağ yazarlarından Thukydides’in (MÖ yak. 460-399), bir pasajında kullandığı *“kanıtın ışığında baktığım zaman”* sözünü esas alarak söz konusu yazarın, tarihsel araştırmanın kanıta dayandığını beyan ettiğini ifade etmiştir.

de geçmişin koşullarını iyi bilmekle ve bu koşulları doğuran havayı iyi koklamakla mümkün olduğu göz önünde tutulduğunda, tarihçinin işinin zorluğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Söz konusu koşullar, tarihçinin sezgilerini de işin içine katmasını gerekli kılan koşullardır.

2. Tarihçi ve Sezgi İlişkisi

2.1. Felsefi Sezgi

Tarih ve Tarihçi başlığı altında, tarihi yorumlayan ve değerlendiren kişinin tarihçi olduğundan ancak bunu yaparken pek çok zorluğun onu beklediğinden bahsedilmiştir. Peki tarihçi, bu zorlukları aşmak için ne yapacak, araştırmalarını neye dayandıracak, herhangi bir kanıt sunamadığında, usturuplu bir yalan mı uyduracaktır? Bu noktada tarihçinin zorlukları aşmak ve araştırmasını bir sonuca ulaştırabilmek için elindeki belgeler ile tarihsel verilerin gerçeklik derecesini ölçmeye yarayacak bir araçtan yoksun olduğu doğrudur. Bununla birlikte o, geçmişteki olaylardan hangilerinin gerçeğe yakın olup olmadığını sezmeye yarayacak ipuçlarına sahiptir (Özbaran, 2003:35). Tarihçinin, geçmişi yeniden kurma aşamasında ölçüp biçtiği, zaman zaman da kesip çıkardığı şeylerin başka bir ifadeyle tarihî olayların iç yüzünü anlamaya çalışırken kullandığı en önemli cetvellerden birisi de sezgileri olacaktır. Zira tarihçi, sisli bir geçmişin içinde yürümektedir. Sis perdesini aralayamadığı durumlarda, o sisin içinde yolunu kaybetme ve dolambaçlı yollara sapma riski her zaman mevcuttur. Bu açıdan iyi bir tarihçi, yürüdüğü yol üzerinde, öncüllerinin ya da çağdaşlarının diktiği yön levhalarına göre hareket ederken bu levhaların, kendisini doğru yere götürüp götürmeyeceğinin tenkidini yapmalıdır. Ancak tarihçinin yürüdüğü yol üzerinde her zaman levha olacak diye bir kaide de yoktur; çünkü o yol üzerinde daha önce hiç kimse yürümemiş olabilir. Çoğu zaman üzerinde yürüdüğü yolun güvenli ya da güvensiz olduğuna dair bir deneyimi de mevcut değildir. Durum böyle olunca tarihçi, gerçeğe ulaşmak için birbirinden farklı metot ve materyal kullanacaktır. Bunu yaparken kimi tarihçi akli kimi tarihçi sezgiyi esas alacak ve temellendirmesini bu ölçütlere göre yapacaktır. Tarihçi görevi icabı, günümüze kadar ulaşmayı başarmış belgeler üzerinden geçmişin belirli parçalarının yeniden kurulmasıyla meşgul olacaktır (Tosh, 1997:136). O, bunu yaparken de aklın, problemleri çözmeye yetersiz kaldığında sezgilerinin yol göstericiliğine başvurarak en kestirme ve güvenilir yoldan gerçeğe ulaşmaya çalışacaktır.

Hemen yukarıda bahsedilen hususlar doğrultusunda, Tarih Felsefesinin kurucusu Johann Gottfried von Herder'in (1744–1803), sezgiyi “karine yolu ile kendinde hissetmek”, “tinsel kavrayış” şeklinde tanımlaması da kayda değerdir (Özlem, 2001:143). Bu noktada geçmişin inceleme aşamasında, tarihçi ve sezgi kavramlarının birbirini tamamladığı söylenebilir. Nitekim Collingwood, felsefe ile tarihi bir bütünün iki parçası gibi görerek sıkı bir şekilde ilişkilendirmiş, Tarih Felsefesini tarihsel düşünmenin bir incelemesi olarak nitelendirmiştir (Yapıcı ve Yapıcı, 2015:152). Ancak o, bir filozofun, “tarihçiler nasıl bilirler ve geçmişi nasıl kavrarlar?” soruları üzerine odaklandığını; geçmişin kendinde bir şey olarak kavramanın ise filozofun değil tarihçinin işi olduğunun altını çizmiştir (Collingwood, 1996: 32).

Tarihçinin bu, geçmişin kavrama işinin, felsefi yönü ağır basan sezgi terimiyle yakından ilişkili olması dikkati çekicidir. Zira sezgi teriminin bilginin türleri, mümkün olup olmadığı, amacı, çeşitleri, kaynağı, sınırları; bilgi edinme yöntemleri, hakkında bilgi edinilen nesnenin özneye ilişkisi gibi konulara odaklanan Epistemoloji (Bilgi Kuramı) bağlamında yoğun bir

tartışma konusu olduğu görülmektedir. Bu noktada bilgi edinme yöntemi olarak “tumdengelim” ve “tümevarım” olmak üzere başlıca iki yöntem kullanılmaktadır. Ancak bu iki yöntemin işlemesi için önce temel bir bilginin sağlanması ve ardından bilgiye yönelmesi gerekmektedir. Gerek tumdengelim ve gerekse tümevarımın, yöntem olmalarından önce birer zihinsel eylemler olmaları, bilgi edinme sürecinde sezgisel ögeyi zorunlu kılmaktadır. Söz konusu süreçte, iç ve dış deneylerin doğrudan verileri ile evrensel doğrular olarak nitelendirilen “ilk ilkeler”, önemli çıkış noktaları olup bunlar sağlandığında geriye bunları kullanarak usa vurma yoluyla bilgi edinmek kalmaktadır (Timuçin, 2010: 266). Dolayısıyla iyi bir araştırmanın, sağlam temellere oturtulabilmesi için doğru bilginin elde edilmesi büyük önem taşımaktadır.

Doğru bilginin kaynağının ne olduğu sorusuna ise deney, akıl, hem deney hem akıl, sezgi gibi değişik cevapların verildiği görülmektedir. Bunlardan sezgi bağlamında, yalnız akıl ile doğru, sağlam ve kesin bir bilginin elde edilemeyeceği; gerçek, doğru bilginin ancak aracısız ve doğrudan bilmeyi içeren sezgi ile elde edilebileceği görüşü mevcuttur. Uygun olarak doğru bilginin kaynağı olarak sezginin, akıldan ve deneyden daha üstün olduğu vurgulanmaktadır. Bu iddiayı savunan Sezgicilerin³ temel çıkış noktalarını insan aklının sınırlı olması, aracısız olmayan akla ve deneye dayalı bilginin, bilgiyi sınırlaması; sezginin ise bilgiyi aracısız bir şekilde doğrudan sağlaması gibi hususlar oluşturmaktadır. Bu bahislerle, hakikatin bilgisine ancak kişisel bir kavrayışla bir bütünü bir bakışta kavramaya hizmet eden sezgiyle ulaşmak mümkündür (Çüçen, 2012: 66-69).

Bilginin kaynağının sezgi olduğunu savunan düşünürler bağlamında Gazzali (1058-1111) ve Henri Bergson (1859-1941) olmak üzere iki önemli isim karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan Gazzali, “varlığın görünüşlerini veren duyu ve akıl bilgisi ile varlığın iç bilgisini ilham ve sezgi yoluyla veren kalp bilgisi” olmak üzere iki türlü bilgi kaynağı olduğundan bahsetmiştir. O, aklın yetersiz kalması hâlinde ikinci bir akıl olan kalbin, başka bir ifadeyle sezginin devreye girerek kesin ve güvenilir bilgiye ulaşılabilirliğini savunmuştur (Çüçen, 2012:185). Gazzali felsefesinde sezgi ile akıl yürütme, düşüncenin pek çok işlevinde paralel hareket ederek birbirini tamamlamakta; akıl yürütmeyi hazırlamakta ve tümevarımda bir hareket noktası sağlamaktadır (Köz, 2004:53). Gazzali’den çok daha önce yaşamış Farabi (870-950) de sezgiyi, gerçek ve kesin bilgiye ulaşmanın bir aracı olarak görmüştür (Çüçen, 2012:180). Bergson da sezgiyi gerçeği bilmede biricik yöntem olarak konumlandırmıştır. O, felsefedeki duyu sezgisi, akli sezgi ve metafizik sezgi türlerinden son adı geçenin temsilcisi olmuştur (Köz, 2004:41). Mutlak olanın ancak insan bilincinden doğan sezgi ile yakalanabileceğini; geriye kalan her şeyin ise çözümleme yoluyla bilinebileceği savında bulunmuştur (Öktem, 2000:173). Yine sezgiyi, nesnenin gerçekliğini kavrama noktasında tek araç olarak göstererek sezginin, zekadan üstün olduğunu savunmuştur (Köz, 2004:51). Bergson’un sezgiyi, “insanın çıkar gözetmeden gerçekliğe doğrudan ulaşmasını sağlayan içgüdüdür” diyerek tanımlaması, bu konudaki düşüncesini çok iyi özetlemektedir (Öktem, 2000:174). Onun, aklın karşısına sezgiyi koymasındaki temel çıkış noktası ise aklın doğrudan ve aracısız bilgiyi sağlamayacağı düşüncesi olmuştur (Çüçen, 2012:257).

³ Felsefede, “Entüisyonizm” olarak da bilinen Sezgicilik, sezginin mutlak bilgiyi veya gerçekliği sağladığını öne süren görüştür. Henri Bergson’un en önemli temsilcisi olduğu bu akıma göre “zihnin, deneysel doğrular dışındaki tüm aşkın doğrulara ulaşması” ancak sezgi yoluyla mümkündür. Her türlü bilgi açık, kesin, doğrudan ve aracısız kavrayışa, başka bir deyişle sezgiye dayanmaktadır. Bu yönüyle sezgi, bilginin temelini oluşturmaktadır. Cevizci, 2000, s.v. Sezgicilik; Timuçin, 2004: s.v. Sezgicilik.

Bergson'dan çok daha önce yaşamış René Descartes (1596-1650) ise sezgi ile açık-seçik görebileceklerimiz ya da kesin çıkarsamalar olmadan bilimin mümkün olmadığı savında bulunmuştur. Yine her insanın zihinsel sezgiyle var olduğunu ve düşündüğünü ifade ederek (Descartes, 2010: 14, 16) sezgiyi, zihnin içinde basit doğrulara ulaşmanın ilk adımı olarak görmüştür (Timuçin, 2004: s.v. Sezgi). Dahası sezgiyi, aracısız düpedüz görme olarak yorumlamıştır (Köz, 2004:48). Bu, esasında duyuusal deneyimin özsel parçasını oluşturan en basit doğruların, doğrudan ve aracısız bir biçimde kavranmasını ifade eden deneyimsel sezgi ile de uyum içindedir (Cevizci, 2000: s.v. Sezgicilik). Descartes, ilk ilkelerin yargısı olan önermelerin bazen “sezgi” bazen de “tümdengelim” ile biliniyor olsalar da ilk ilkelerin kendisinin sadece sezgi ile bilinebileceğini savunmuştur. Sezginin, dikkatli ve arı bir zekanın ürünü olan aklın ışığından doğmasından ötürü tümdengelimle göre daha yalın ve bu nedenle de kesinliğinin daha fazla olduğunun altını çizmiştir (Descartes, 2010:15, 17). O, yine sezginin bir anda doğan zihinsel bir işlev olduğundan bahsetmiştir (Öktem, 2000:185). Böylece sezgiye dayalı bilginin diğer bilgi türlerine kıyasla daha yüksek ve kesin bilgi türü olduğunu vurgulamıştır. Descartes'ın “Düşünüyorum, o halde varım”⁴ şeklindeki meşhur önermesi de akıl yürütmeden ziyade sezgisel bir çıkarımla ilişkilendirilmektedir (Çüçen, 2012:189). Ona göre bütün şeylerin doğru ve kesin bilgisine ulaşmak için yapılması gereken ilk ve tek şey, zihni araştırılacak olana yönelterek bunlar arasındaki sıra ve düzeni belirlemektir. Descartes bu yöntem için Apaçıklık, Analiz, Sentez (Sıra) ve Sayış şeklinde dört önemli kural belirlemiştir. Bunlardan Apaçıklık Kuralı, doğruluğu apaçık bilinmedikçe hiçbir şeyi doğru olarak kabul etmeme, acele ve peşin hükümlere varmaktan kaçınma gibi esaslara dayanmakta bu da ancak zihinsel bir işlem olan sezgiyle mümkün olmaktadır. Analiz Kuralı ise incelenecek güçlüklerin mümkün olduğunca küçük parçalara ayrılarak basitleştirilmesini içermektedir. Bir noktada sezgiyle, karmaşık önermeler basit önermelere indirgenmekte, basit önermelerin sezgisinden hareketle de problemin çözümü mümkün hâle gelmektedir (Öktem, 2000:161). Descartes'ın (2010: 45, 46), zihinsel sezginin kullanımına ilişkin olarak “çok sayıda nesneyi bir bakışta birden görmek isteyen kimsenin, bunlardan hiçbirini ayrı ayrı göremeyeceği; tek bir seferde dikkatini çok şeyin üzerinde toplayan kimsenin ise zihninin karışacağı” şeklindeki beyanı, bu konudaki görüşlerinin özeti niteliğindedir. Benedictus De Spinoza (1632-1677) ise bilgi edinmenin üç derecede gerçekleştiğini; bunlardan üçüncü dereceden bilginin sezgiye dayalı tam bilgi olduğunu ifade etmiştir. Böylece sezgi, birincil; akıl ise ikincil bilgiyi sağlamaktadır (Çüçen, 2012:200). Alman filozof Immanuel Kant (1724-1804) da sezginin akıldan doğduğunu, tüm verilerin sezgiler olduğunu belirtmiştir (Öktem, 2000:174; Timuçin, 2004: s.v. Sezgi). Duyusal sezgiyi benimseyen Kant'ın bilgi teorisinde bilgiler, sezgi ve kategoriler aracılığı ile kurulmaktadır. Nesnenin bilgisini mümkün kılan sezgi için nesne, sezgide bir olgu olarak verilmiştir. Ancak o, sezgiyi yeti olarak düşünerek kesin bilgi sağlamayacağını ifade etmiştir (Öktem, 2000:185; Köz, 2004:44).

2.2. Tarihsel Sezgi

Bir önceki alt başlıkta, felsefi sezgi üzerinde durulmuştu; şimdi ise tarih araştırmalarında sezginin yeri ve önemi üzerinde durulacaktır. Bu noktada daha önce adı zikredilen bazı düşünürlerin de savunucusu olduğu ve 18. ve 19. yüzyıllara damgasını vurmuş felsefi akımlar

⁴ Latin dilinde, “Cogito, ergo sum” olarak ifade edilen söz, var olmanın düşünme ile düşünmenin ise var olma ile gerçekleşebileceği önermesine dayanan temel felsefe ilkelerinden biridir.

çerçevesinde meseleyi ele alma zorunluğu vardır. Söz konusu akımların başında, 19. yüzyılda yıldızı parlamış “Romantizm” gelmektedir. Romantizm, akla karşı, gerçekliği bütün zenginliği ve canlılığı ile kavradığını iddia ettiği estetik sezgiyi koymuştur (Birand, 1956:95). Bu akımın kökeninin, akli sezgiyi esas alan Platon’un (MÖ 427-348/347) “idealar”⁵ kuramına kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Sokrates’in öğrencisi olan Platon⁶; sezgiyi, ideaların bilgisini sağlayan ruhun, başka bir ifadeyle aklın yeteneği olarak görmüş, ideaların sezgi sayesinde bilinebileceği, sezgiyle ulaşılan ideaların ise insanı kesin bilgiye götüreceği beyanında bulunmuştur (Köz, 2004:48).

Bu makale çalışmasıyla doğrudan ilişkili bir başka akım ise adından da anlaşılacağı üzere “idealar” üzerine temellenen “İdealizm” olarak görülmektedir. Yine Platon’a kadar izleri sürülebilecek olan bu akım, doğa olaylarının insana dair olaylardan ayrılması gerektiği görüşünü savunmuştur. Bu savununun temelinde ise insana ilişkin olayların; faillerinin niyetleri, duyguları ve zihniyet yapılarından kaynaklanan içsel boyuta sahip şeyler olduğu düşüncesi yatmaktadır. Dolayısıyla geçmişte yaşanan olayların gerçek olup olmadıklarını anlamak, geçmişini yaratan insanlarla yaratıcı bir özdeşleşme kurulması ile mümkündür, bunun yolu ise sezebilmek ve empati kurabilmekten geçmektedir (Tosh, 1997:123; krş. Walsh, 2006:122, 123). Bu akımın savunucularından biri olan Collingwood’un “tarihin esas olarak tümüyle düşünce tarihi; tarihçinin görevinin ise geçmişteki bireylerin düşüncelerini ve niyetlerini kendi zihninde yeniden kurmak” olduğu şeklindeki görüşü kayda değerdir (Tosh, 1997:124). Bu noktada Collingwood, geçmişin algı yoluyla hiçbir zaman deneysel olarak kavranabilecek bir olgu olmadığını altını çizmiştir. Geçmişini yeniden canlandırma bağlamında tarihçinin; tarihsel eylemcinin düşüncesini, tekrar canlandırma aracılığıyla zihninde aynı biçimde yeniden yaratabileceği savında bulunmuştur (Collingwood, 1996:328; Yapıcı ve Yapıcı, 2015:159). Bu, geçmişteki bir düşüncenin zihninde aynı şekilde yeniden kurgulanabileceği gibi bir anlam ihtiva etmektedir. Collingwood’un, “tarihin, tarihçinin zihninde aktığı, tarihçinin onu düşünerek zihninde canlandığı, kendisini incelediği tarihle özdeşleştirip onu düşündüğü gibi yaşadığı, düşüncenin aynı zamanda sezgi olduğu” şeklindeki görüşleri oldukça önemlidir. Onun, “neyin tarihsel bilgisi olabilir?” sorusuna, “tarihçinin zihninde yeniden canlandırılabilenin” şeklinde cevap vermesi de ayrıca kayda değerdir (Collingwood, 1996:257, 350 ve Collingwood, 2000:35).

Söz konusu zihinde canlandırma, şöyle işlemektedir: Tarihsel olarak düşünen bir kimsenin önünde zaten geçmişe dair belgeler yahut kalıntılar vardır. Bu kişi, kendisine bunları bırakan geçmişin “ne olduğunu” keşfederek işe başlamalıdır; geçmişe ilişkin kalıntının yazılı olması hâlinde ise o zaman, bunları yazan kişinin “ne demek istediğini” başka bir deyişle o kişinin sözcüklerle dile getirdiği düşünceyi keşfetmelidir (Yapıcı ve Yapıcı, 2015:156). Collingwood,

⁵ Eski Yunan felsefesinde, özellikle de Platon ile özdeşleşmiş; doğru ve kesin bilginin nesnesi, Tanrı zihnindeki içerik; duyularla algılanan şeylerin, nesnelerin yetkin ilk örneği anlamlarına gelen terim. Cevizci, 2000: s. v. İdea.

⁶ Sokrates’in (MÖ 470/469-399), öğrencisi Platon tarafından kaleme alınmış meşhur savunmasında, Eski Yunanca *daimonion* kavramından bahsedilmektedir. Sokrates söz konusu kavramı, kendisine neyi yapıp neyi yapmaması gerektiği ilhamını veren tanrılara özgü ilahi bir iç ses olarak açıklamaktadır. Ona göre bu iç ses, onu siyasetle ilgilenmekten alıkoyarak ölümüne engel olan başka bir ifadeyle kötü bir iş yapmasını önleyen tanrısal kaynaklı bir ses idi. *Daimonion*’u, bir insana yaşamı boyunca eşlik etmekte; öldüğünde ise onu yargılanacağı yere kadar götürmekteydi. Plat. *apol.*: 3b, 31c-d, 40a-b, 107d-e. Dolayısıyla Sokrates’in *daimonion* olarak bahsettiği kavram, kendisinden bir nebze de olsa etkilenmesi beklenen öğrencisi Platon’un sezgi kavramına bakış açısıyla birebir örtüşmemektedir. Bu noktada Sokrates’in *daimonion* şeklindeki ifadesi için belki vicdani sezgi tanımlaması yapılabilir.

Theodosius Yasası'nı⁷ okuyan ve önünde imparatorun fermanı olan birisini örnek vererek sözcükleri okumanın ya da tercüme etmenin, onların tarihsel anlamlarını bilmek manasına gelmediğini söylemektedir. Böyle bir kişi, önce imparatorun halletmeye çalıştığı durumu tasarlamalı, ardından imparatorun içinde bulunduğu durumu, kendi durumuymuş gibi hissedebilmelidir. Bu gerçekleşirse söz konusu kişinin, "imparatorun o yönde karar verirken geçirdiği süreci kendi zihninde yeniden canlandırabilmesi" ve "bunu yapabildiği ölçüde fermanın anlamına ilişkin salt filolojik tarihsel bir bilgiyi edinebilmesi" mümkün hâle gelecektir (Collingwood, 1996: 239). Tüm tarihin, düşünce tarihi olduğunu belirten Collingwood'un vermiş olduğu bu örnek, onun "olayın nedeni, eylemleriyle olayın gerçekleşmesine neden olan kişinin zihnindeki düşüncedir; tarihçinin aradığı da düşünce süreçleridir" (Yapıcı ve Yapıcı, 2015:154), şeklindeki söylemiyle birebir örtüşmektedir. Tarihsel düşünmenin önemli bir parçasının tasavvurda bulunma olduğu (Walsh, 2006:123) göz önünde tutulduğunda düş gücü, tarihçinin bütün eylemlerinde rol almaktadır. Bu güç; verimli hipotezler üretmeye imkân sağlamasından ötürü tarihçinin, geçmişi yeniden kurma aşamasında, geçmişin zihniyetini ve koşullarını kavramasına yardımcı olarak işini de kolaylaştırmaktadır (Tosh, 1997:130).

Tarihçi, keskin bir zekaya sahip olsa dahi, düş gücüne başvurmak zorundadır. Zira o, belgelerde sürekli boşluklarla karşılaşmaktadır, bu boşlukları doldurabilmesi noktasında kendisine düş gücü de yardımcı olacaktır (Tosh, 1997:117, 118). Carr da (1996:30), tarihçinin incelediği insanların zihniyetlerini, eylemlerinin gerisindeki düşünceleri, hayal gücüyle anlaması gerekliliği üzerinde durmaktadır. 19. yüzyıl Alman tarihçilerinden Leopold von Ranke (1795-1886), aklı esas almakla birlikte tarihî olayların, öncelikle kendi "ben"inden kurtularak tıpkı geçmişte olduğu gibi canlandırılarak yeniden yaşatılabileceği savında bulunmuştur. O, ilmî bir metot üzerinde düşünce ile duyguyu; bilgi ile sezgiyi birleştirerek tarih olaylarının derin anlam ve bağlantılarını kavramıştır. Ranke'nin tarihî olayların aslını olduğu gibi ortaya çıkarmak için kullandığı ilmî metot, iki aşamalıdır. İlk aşamada tarihçi, kaynakları kritize ederek doğruluğundan emin olduğu kaynakları esas almaktadır. İkinci aşamada ise doğruluğundan emin olduğu malzemeyi anlamlandırarak olaylar arasındaki gerçek bağlantıları kurmak suretiyle tarihî olaylara şekil vermektedir (Birand, 1956:98). Bunlardan tarihçinin elindeki malzemeyi anlamlandırmasının, Ranke her ne kadar belgeye dayalı tarihçiliği öncelese de sezgilerini de kapsadığı açıktır.

Doğa olaylarının, tarih olaylarından farklı olması da bir tarihçinin olayların iç yüzünü anlama noktasında düş gücünü önemli kılmaktadır. Collingwood'a göre (1996:256, 257) salt hadiseler olan doğa olaylarında, bir olayın içi ile dışı arasındaki ayrım görülemez durumdadır. Salt görünüşten ibaret olmayan tarih olayları, tarihçinin meselenin özünü kavraması ve olayların içlerindeki düşünceleri ayırt edebilmesi için karşısından değil de içerisinden bakması gereken şeylerdir. Alman Wilhelm von Humboldt (1767-1835) da tarihçinin asıl vazifesinin, hadiselerin içindeki ana fikri kavramak olduğunu ifade etmiştir (Şanbey, 1960:273). Collingwood, Antik Roma'nın önemli şahsiyetlerinden C. Iulius Caesar'ın (MÖ 100- MÖ 44), bir tarihte beraberindekilerle Rubicon Irmağı'nı geçmesini ya da farklı bir tarihte Senato binasında katledilmesini, tarihsel olayın dış yönü olarak belirlemiştir. Ancak düşünce ile kavranabilecek

⁷ Doğu Roma İmparatoru II. Theodosius'un (408-450) emirnamesiyle; İmparator Constantinus'un 306 yılında tahta geçişinden itibaren çıkarılmış bütün emirnameler, 438 yılında on altı kitap hâlinde derleme olarak yayımlanmış ve bu derleme "*Codex Theodosianus*" adını taşımıştır. Karadeniz Çelebican, 1989:53.

tarihsel olayın iç yönünü ise Caesar'ın, Cumhuriyet rejiminin yasasına muhalifliği ya da anayasa hususunda, kendisini katledenlerle yaşadığı uyuşmazlık olarak saptamıştır. Yine o, tarihçinin olayları değerlendirirken hiçbir zaman ötekini dışlayıp birine eğilemeyeceğini, salt olayları-yalnızca dışı olan ancak içi olmayan olayları- değil bir olayın içi ile dışının birliğinden oluşan eylemleri de soruşturması gerektiğini belirtmiştir (Collingwood, 1996:256). Özetle tarihçi, sadece olayları ele almakla kalmamalı, o olayların iç ve dış yönlerini de mercek altına almalıdır. Bu noktada olayların iç boyutunu kavramaya yarayan düşüncenin, sezgiden kaynaklandığı görüşü de önemlidir. Gazzali asırlar öncesinden, düşüncenin daima bir sezgi ya da akıl yürütme ile başladığını dile getirerek açıkça sezginin düşünceye kaynaklık ettiğini söylemiştir (Köz, 2004:53).

Tüm bunlara ek olarak bir tarihçi, olayları incelerken düş gücünün sınırlarını genişletmeye hizmet edecek tecrübeye de ihtiyaç duymaktadır (Walsh, 2006: 67). Collingwood (1996: 93), Descartes'ın *Yöntem Üzerine Konuşmalar* isimli eserinin ilk bölümünden, "Eski bir çağın insanlarıyla birlikte yaşamak yabancı ülkelerde yolculuk yapmak gibidir...Kendi adetlerimizi daha tarafsız yargılamak ve doğdukları ülkeden dışarı çıkmamış insanlar gibi kendimizden farklı olarak küçümseyip alay etmemek için başka insanların adetleri hakkında bir şeyler bilmek yararlıdır" şeklindeki sözlerini aktarmaktadır. Bu noktada farklı ülkeleri görmenin, farklı sınıflardan farklı mizaçlara sahip insanları tanımanın, tarihçinin deneyimlerini çeşitlendireceği, düş gücü olanaklarını artıracığı, böylece de geçmişin değişik koşullarını ve zihniyetlerini anlamasını kolaylaştıracağı değerlendirilmektedir. İlaveten her ne kadar pratikte çok mümkün olmasa da bir tarihçi için en iyi eğitimin, tüm dünyayı dolaşmak ve hayatın çok değişik alanlarındaki mesleklere girip çıkmakla sağlanacağı görüşü de mevcuttur (Tosh, 1997:118, 119). Tüm bu hususların, sezgisel düşünmenin işlerliğini artıracığı da muhakkaktır.

3. Tarihçi İçin Sezginin Önemi

Şu ana kadar ana hatları ile sezgi teriminin felsefi ve tarihsel boyutu üzerinde duruldu; şimdi ise bir tarihçi için sezgilerinin, hangi açılardan önem taşıdığı hususu masaya yatırılacaktır. Bu bağlamda Auguste Comte'un (1798-1857) fikir babası olduğu ve 19. yüzyıla damgasını vurmuş "Pozitivist" düşünce önem taşımaktadır. Söz konusu düşünceye göre tarihçinin öncelikli vazifesi, "geçmiş hakkında olguya dayalı bilgiler" toplamaktır. Bu tarihsel olgular, birincil elden kaynaklara dayalı olarak sorgulayıcı bir metotla elde edilmişlerse tarihçinin inançları ve değerleri işlevsiz hâle gelmektedir (Tosh, 1997:123). Olguculuk için en sağlam bilgi edinme yöntemi, tek tek verilerden hareketle, genelleştirilmiş indüktif bilgiye ulaşma olarak görülmektedir. Bu genelleştirilmiş bilgiler ise önceden tahmin, sezgi gibi bir hipotez içerisinde açıklanabilecek şeylerdir (Özlem, 2012:46). Dün ile bugün arasında ilişki kurup geleceği görmeye çalışan tarihçi de olayları değerlendirirken bir genelleme yapmak zorundadır. Zira özgül olayları tahmin etmek zordur ve yine sezgiye ihtiyaç vardır. Comte'un, "*bilmek öngörmek için değil, öngörmek (prevoir) bilmenin parçasıdır*" (Hobsbawm, 1999:65) şeklindeki savı, bunu destekler niteliktedir. Pozitivistler, her doğa bilimci gibi işe olgularla başlamışlar, ardından olguların nedensel bağlarını keşfetmekle meşgul olmuşlardır. Bu akımın temsilcisi Comte da bunu tarih alanına uyarlayarak işi, insan yaşamına ilişkin olguları keşfetmek olan tarihçinin, olguları belirledikten sonra olgular arasındaki bağlantıları keşfetmekle işe devam etmesi gerektiğini belirtmiştir (Collingwood, 1996:165).

Carr da (1996:142) etrafı zorluklarla kuşatılmış tarihçinin, temellendirmesini meydana getiren deliller ya da olguların gerçeği tam olarak yansıtmadığından hareketle, tarihin bu olgularının bütünüyle nesnel olamayacağı tespitinde bulunmuştur. O, tarihte illaki bir nesnellikten bahsedilecekse “olgunun nesnelliğinden değil, olgu ile yorum arasındaki ilişkinin nesnelliğinden” bahsedilebileceğini düşünmüştür. Tarihçinin olguya yönelik yorumu, elbette sezgilerini de içerecektir. Onun, geçmişle bugün arasında köprü inşa ederken yorumlayıcı çalışmaların doğası gereği “en güçlü kavramsal mercekleri” kullanması gerektiği (Skocpol, 2014b:418) şeklindeki görüşü kayda değerdir. Bu noktada tarihçinin elindeki en güçlü kavramsal merceklerden birini, sezgilerinin oluşturduğu söylenebilir. Söz konusu mercek, tam da Carr’ın (1996:122) tarihçinin, “geçmiş deneyimden ya da bu deneyimden erişebileceği kadar bölümden akla yatkın açıklama ve yoruma elverişli diye saydığı bölümleri süzüp ayırır ve bundan eylem kılavuzu olarak yarayabilecek olanını seçer” diyerek bahsettiği görevini yerine getirmesi hususunda yardımcı olacaktır. Collingwood da (1996:280, 281) tarihsel düşünmenin özerkliğinin, en yakın biçimiyle seçme işinde görüldüğünü beyan etmektedir. Tarihçi bu seçme işini yaparken elbette sezgilerinin yol göstericiliğine de başvuracaktır.

Max Weber (1864-1920) de olayların ve şahsiyetlerin açıklamasıyla ilgilenen tarihçinin bu açıklamalarının, zekâ kaynaklı akıl yürütmeden üretilmemesinden ötürü duyum duysal yani sezgisel olduğu imasında bulunmaktadır (Weber, 2012:208). Arthur Schopenhauer (1788-1860) ise tarihin, doğa gibi bilinçsiz bir evrenin idaresinin kontrolü altında olduğunu belirtmiştir. O, sezgisel saptamayı yapan insanın karşısında bilinçsiz bir şekilde akıp giden tarihsel süreç olduğundan bahsetmiştir. Sürecin bu bilinçsizlik hâinden kurtulup bilinçli bir hâl alabilmesinin ancak kişinin, süreci kendi aklına göre yönlendirmesi hâinde mümkün olabileceğini savunmuştur (Özlem, 2001:162). Bununla birlikte aklın, tarihsel bellekten yoksun olması onu tek başına işlevsiz hâle getirmekte bu da sezgiyi ön plana çıkarmaktadır. Schopenhauer’un ilgilendiği tarihsel dünyanın, “her dönem değişim gösteren insan yapısının, ekonomik düzenlerin, hukuki ve siyasi uygulamaların, ilke, norm ve idelerin yönlendirdiği” bir dünya olduğu değerlendirilmektedir. İşte bu dünyaya ilişkin amaç-eylem ilişkisini, düşünmenin konusu hâline getirebilmenin her şeyden önce amaçların empati yolu ile birer motif olarak saptanmalarıyla mümkün olabileceği ifade edilmektedir (Özlem, 2012:89). Ancak tarihçi bunu yaparken “nerede duracağını iyi bilmeli, olayları değerlendirirken tarihi olguların çapını ve karmaşıklık derecesini” göz önünde tutmalıdır. Bu noktada Maurice Duverger, Ford otomobil fabrikası ile bir köyde araba tamiri yapan demirci dükkânının, karar alma süreçlerinin birbirinden farklı olacağı saptamasında bulunmaktadır. Ona göre demirci dükkânı ampirik ve sezgisel yolla çevresi hakkında değerlendirme yapıp karara varabilecekken büyük bir otomobil fabrikasının böyle hareket etmesi beklenemeyecektir⁸.

Yine tarihçi, insan doğasına ilişkin olayların çağdan çağa değiştiğinin –Orta Çağ için normal görünen bir olayın 18. yüzyılda anormal görünmesi gibi- bilincinde olmalıdır (Walsh, 2006:78). Bu açıdan tarihçi, kendi yaşadığı çağı bir kenara atmadan (Collingwood, 1996: 94) her bir tarihsel olayın, her milletin, her çağın kendi özel değerini göstererek bunların diğer olay, millet yahut çağdan farklılığını ortaya koymakla mükelleftir. O, her şeyden önce “*bir ulusun yaşamına yahut bir çağa damgasını vuran ideleri, o ulus ya da çağa sinen ahlaki, hukuki, politik normları*

⁸ O, ilaveten geçmişte, Eski Yunan dünyasındaki site devletlerinin de demirci dükkânına benzer karar alabildiğini ancak modern devletlerin bu şekilde davranamayacağının altını çizmektedir. Duverger, 1999: 425.

kendinde duyarak, sezerek, kendi düşüncesinde ve hayal gücünde” yeniden kurmak zorundadır. Empati kurma yöntemine başvurmadan, “bir ulus ya da çağın kendine özgülüğü, kendi içindeki bütünlüğü ve başka ulus ya da çağlara benzemezliği kavranılamaz” olarak kalacaktır. Bu noktada Tarih Felsefesi ve tarih biliminin anlama yöntemiyle işlemesi gerektiğini öne süren Herder’in ismi ön plana çıkmaktadır. Herder’in felsefesinde bu anlamının gerçekleşebilmesi, daha önce de bahsedildiği üzere yazılı eserlerin filolojik bir incelemeye tabi tutularak önce kelimelerin sözel anlamlarının edinilmesi, ardından ise bu anlamların işaret ettiği ide, değer ve norm türü motiflerin anlamlarının saptanmasından geçmektedir (Özlem, 2001:78).

Söz konusu filolojik çözümlemenin ilk aşamasını, yazınsal ve sözlü kaynakların ögelerine ayrıştırılarak tarihçinin bunların, en az veya en çok güvenilir olan parçaları arasında ayırım yapabilmesi oluşturmaktadır. Bunun ardından gelen ikinci aşama ise güvenilir olarak seçilen parçaların yazarlarının bakış açılarının, olgulara bakış açılarını nasıl etkilediğini ve bundan kaynaklı çarpıklıkları kavramaya yarayan iç tenkittir. Söz konusu bu yöntem, Alman Tarihçi Barthold Georg Niebuhr (1776-1831) tarafından Romalı yazar Livius’un (MÖ 59-MS 17) Roma tarihine ilişkin eserine uygulanmış ve eserde verilen bilgilerin çoğunun sonraki dönemde ortaya çıkan yurtsever bir kurmaca olduğu anlaşılmıştır (Collingwood, 1996:166, 167). Roma tarihinin erken dönemlerine ilişkin bilgilerdeki efsanevi öğeleri ayıklayan Niebuhr’un (İplikçioglu, 1997:30), Roma tarihine ilişkin araştırmalarında tatbik ettiği bu metodun, örneğin Orta Çağ ve Yeni Çağ kroniklerine uygulamasının mümkün olmaması, belge yığınları içinden en iyilerini seçerek çıkarmayı ve bunlara dayanarak geçmişin bir tablosunu oluşturmayı da zorunlu kılmıştır (Şanbey, 1960: 279). Bu seçme işi, esasında sanatçının eserinde neyi ortaya koymak istiyorsa onunla ilgili olanları seçmesine benzemektedir. Bu noktada, İdealizmi savunanların; tarihsel bilginin, ulaştığı hakikatlerin öznel olmasından hareketle bilim insanından çok, sanatçının kavrayışındaki hakikate yakın olduğunu iddia etmeleri kayda değerdir (Tosh, 1997: 123). Örneğin manzara resmi çizmek isteyen bir ressam, eserini ortaya koyarken seçmekte, yalınlaştırmakta, şemalaştırmakta, önemsiz bulduklarını atlamakta ve eserine, temel saydıklarını yerleştirmektedir. Burada resme girenler, doğanın değil; sanatçısının yetkesindedir (Collingwood, 1996: 280, 281). Bu, tüm sanat dallarında konunun işlenişini ve algılanışını, sezgisel bir algının ya da bilginin belirlediği düşünülduğünde şaşırtıcı değildir (Cevizci, 2000: s.v. Sezgicilik). Benzer şekilde bir tarihçi de araştırması için gerekli olmadığını ya da araştırmasında kullanamayacağını düşündüğü şeyleri atlamakta, çalışmasına girecek olanı, kendisi belirlemektedir (Collingwood, 1996:280, 281).

Gerek sanatçı gerekse tarihçi, olayları içlerinden kavramak yani her şeklin iç kanunları ile prensiplerini anlamak zorunda olmaları (Şanbey, 1960: 274) yönüyle de birbirlerine benzemektedirler. Düşüncenin bir sanat olmasının sanatın bir düşünce olması sonucunu doğurması, tarihsel bağlama uyarlandığında “bir çağda etkin olan düşünceyi kavramadan o çağın sanat ürünlerini kavramanın mümkün olmadığı” (Timuçin, 2010:10) varsayımına ulaşılmaktadır. Zaten tarihçi, daha önce de bahsedildiği üzere araştırdığı çağın değerlerini çok iyi kavramalı ve hadiselerle, o olaylara katılmış kişilerin gözünden bakmaya gayret etmelidir (Tosh, 1997:136). Sanatta sezginin, akla göre daha baskın olması da sanatçıyı, tarihçi ile benzer bir konuma yerleştirmektedir. Bu noktada yaşam koşullarının kültürel koşulları belirlerken sanatçının tutumunu da etkilediği tespiti önemlidir. Örneğin Eski Mezopotamya kültür çevresine göre daha özgür olan Mısır kültür çevresinde sanatını icra eden bir sanatçının, büyük bir uygarlığın düşünce yükünü dışa yansıtabilmesinin duyusu, görüşü ve sezgileri sayesinde

mümkün olduğu değerlendirilmektedir (Timuçin, 2010:87). Antik Yunan dünyasında da sezgilerin önemini göstermesi bakımından Girit Kralı Minos'a ilişkin bir efsane önem taşımaktadır⁹. MS 4. yüzyılda yaşamış Nazianzuslu Gregorius'un, sezgi gücünü Eski Yunan dilindeki okunuşuyla "*tekhne tekhnōn*" (sanatların sanatı) olarak nitelmesi de kayda değerdir (Dürüşken, 2014:47). Böylece sanatsal sezginin, Eski Çağ'da büyük öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte modern tarihçinin de bugünün ışığında geçmişi anlamaya çalışırken bu geçmişi, tarihsel bir kavrayışla yeniden yaratacak sanatsal bir sezgiye muhtaç olduğu görüşü mevcuttur (Özlem, 2001:167, 215).

Collingwood (1996: 232, 233) sık sık Benedetto Croce'nin (1866-1952) görüşlerine atıfta bulunarak onun, sanatı "tekliğin sezgisel görüşü" ve "tekilin bilgisi" olarak nitelendirdiğine dikkati çekmektedir. Yine sanatın ve tarihin, tekilin sezgisi ve tasarımı olmasından ötürü esasında ikisinin de aynı şey olduğu şeklindeki söylemini aktarmaktadır. Croce, sanatın saf sezginin ürünü olmasından hareketle, tarihi de gerçeğin sezgisi olarak tanımlamış aynı zamanda tarihin sanat olduğunu dile getirmiştir. Geçmişin, tarihçinin elindeki belgelere ve sezgilerine göre yeniden şekillendiği düşünüldüğünde, tarihçinin geçmişe bir sanatçı titizliği ve hayal gücü ile eğilmesi gerektiği açıktır. Tarihçi, bu noktada bir heykeltıraşa benzetilebilir. O, elindeki, geçmişten arta kalanları -başka bir ifadeyle elinin altındaki hammaddeyi- dönemin koşulları içinde, sezgilerini de işin içine katmak suretiyle değerlendirip, bu malzemedan ancak şu yüz yapısında, şu tipte bir büst çıkar diyebilen kişi olmalıdır. Tarihçinin ortaya koyacağı eseri, elbette aslının birebir kopyası olmayacaktır ancak orijinaline yaklaştıkça tarihçinin başarısı artacaktır. Yalnız, sanatçı eserini başkalarının göz zevki ve sanatsal haz için tasarlamış olsa da tarihçi, eserini başkalarına beğendirmek için değil gerçeğe ulaşmak için ortaya koyduğunun farkında olmalıdır. Sanatsal sezgiyi bu şekilde ele aldıktan sonra yeniden filolojik çözümleme konusuna dönecek olursak Ranke gibi salt filolojik çözümlemenin, bütün kültüre damgasını vuran genel anlamları veremeyeceği savında bulunanlar da olmuştur. Ranke, tarihçinin filolojik çözümlemenin yanına, sezgilerini de ekleyerek bir kurguya ulaşması gerektiğini salık vermiştir. Bu, tarihçinin ele aldığı çağı, kendi bakışının içine yerleştirerek yeniden kurabilmesine imkân tanımaktadır. Tarihçinin böyle bir kurgu yapmasına hizmet eden bu sezgi, Herder tarafından Einfühlung (empati); Ranke tarafından "tinsel kavrayış" olarak tanımlanırken "*karine yoluyla kendinde hissetmek*" şeklinde tanımlandığı da olmuştur (Özlem, 2001:143). Böyle bir kavrayışı sağlayan sezgi, tarihçinin olayların ana hatlarını görebilmesini de kolaylaştırmaktadır. Ancak tarihçinin kendini geçmişte yaşayanların yerine koyması bağlamında bunun zor olduğunu hatırlatmakta fayda vardır.

⁹ Buna göre Minos'un eşi Pasiphae, yasak aşk kaynaklı ilişkiden Minotauros adında yarı insan yarı boğa bedenli bir yaratık doğurur. Pasiphae'yı sürekli destekleyen Daidolos ise kralın bu yasak aşktan doğan yaratığı öldüreceğini anlayınca bir *labyrinthos* icat ederek Minotauros canavarını, bu labirent mimarisine sahip yapıya hapseder. Böylece onun sürekli yer değiştirerek öldürülmesine engel olur. Kral, Daidolos'u muciti olduğu bu labirente kapatarak cezalandırır. Ancak sahip olduğu "*tekhne*" ile zamanında labirent tasarlamış olan Daidolos, bu kez de kanat tasarlar ve labirent şeklindeki yapıdan uçmak suretiyle kurtulur. Bu anlatı bağlamında, Eski Yunan'da *tekhne* sahibi olan biri, "içgüdülerinin, yani sezgilerinin sesini dinleyen ve karşı karşıya kaldığı kritik anlarda bilgi birikimini hemen devreye sokarak çarçabuk yapılması gereken şeye karar veren" kişi olarak tanımlamaktadır. Dürüşken, 2014:47. Eski Yunan dilindeki feminiyum cinsteki *tekhne* (τέχνη, ης, ή) sözcüğü; bu dilde sanat, beceri, ustalık, marifet, hüner, sanat eseri, eser gibi anlamlara gelmektedir. Çelgin, 2011:656. Söz konusu dilde, sezgi kelimesiyle ilişkili olarak ise aklın işleyişi, düşünme, sezgi ya da seziş gibi anlamlara gelen *noesis* (νόησις) sözcüğü (Peters, 2004: 228 vd.) ile yine aynı dilde düşünmek anlamına gelen *noein* [νοεῖν] fiilinden türemiş bir isim olup bilme, anlama gücü, zihin, düşünce ve sezgi gibi anlamlara gelen *nous* [νοῦς] ifadeleri bulunmaktadır. Dürüşken, 2014: 257 dn. 102.

Örneğin Eski Mısır'da devasa piramitler inşa eden bir firavunu; yüksek dereceli görevliler olarak Eski Yunan'da bir *arkhon*'u; Eski Roma'da bir *consul*'ü ve adı geçen bu üç toplumun kölelerini, ya da yayılmacı güçlerin zulmüne uğramış halkları, tarihçinin kendini onların yerine koyarak sezgileriyle anlamaya çalışmasının ne kadar mümkün olduğu; bunu başarsa dahi bugünden düne bakarken tarafsızlığını ne kadar koruyabileceği açık değildir. Zira onun, tarihî olayları kavrayışını sağlayan sezgisi, subjektif bir bakış açısını yansıtmaktadır. Ancak buradan, sezginin tarihçi için önemli olmadığı gibi bir anlam çıkarılmamalıdır.

Tarihi inceleme aşamasında, tarihî olayları oluşturan zincirlerin halkalarının çoğu zaman kopuk olması da sezgiyi, tarihçi için önemli kılan bir başka unsurdur. Zira tarihçiden, bu kopuk halkaları elinden geldiğince onarması, insan zihninde oraya buraya savrulmuş olay örüntülerini derleyip toparlaması beklenmektedir. Ne var ki, çoğu zaman tarihçinin elindeki belgelerin ciddi eksikliklere sahip olmasından dolayı bu, hiç de kolay bir iş değildir. Collingwood'un (2000:117) vurguladığı, güvenilir sanılan bir belgenin dahi, tarihçiyi yanıltması gibi bir risk de mevcuttur. Büyük değer atfedilen birincil el kaynakların, çoğu zaman kesinliği tartışmalı bilgiler içermesi gibi bir sorun da vardır. Bu noktada kaynaklardaki tahrifatı ortaya çıkarma görevi de tarihçiye düşmektedir (Tosh, 1997:34). İbn Haldun (1302-1406) da *Mukaddime* isimli eserinde, "yalan denen şeyin haberin yapısına doğal olarak girmesinden" ötürü bir tarihçinin, geçmişin izlerini sürerken oldukça dikkatli davranması gerektiğini belirtmiştir. Yine o, tarihçinin bir insan olmasından dolayı, nesnel davranmaya çalışsa da inanış ve eğilimlerinden ötürü taraf tutmayı seçebileceği, bir görüş ya da inanca bağnazlığı nispetinde gerçekleri görmezden gelebileceği hatta yalan haberi alıp nakledebileceği tehlikesine dikkati çekmiştir. İbn Haldun, bu noktada tarih haberlerinin doğrusunu yanlışından ayırmak için en başta bu haberlerin olabilirliğinin ya da olamazlığının masaya yatırılmasını salık vermiştir (İbn Haldun, 1977:123-128). Carr, bu masaya yatırmanın uzun soluklu bir iş olduğunu "gerçekte olgular, balıkçı tablasındaki balıklara değil uçsuz bucaksız ve hatta bazen sınırsız bir okyanusta dolaşan balıklara benzerler" diyerek ifade etmiştir. Bu açıdan Carr (1996:30), tarihçinin ne yakalayacağını büyük ölçüde şansa; esas olarak ise okyanusun neresine gideceğine ve seçeceği olta tipine bağlı olduğunu vurgulamıştır. Anlatılan hususlar doğrultusunda, tarihçinin gerek bir haberin doğru olup olmadığını anlayabilmesi gerekse olguları doğru tespit edebilmesi noktasında sezgilerine başvurmasının, işini kolaylaştıracığı aşîkârdır. Zaten iyi bir tarihçi, sezgilerini de işin içine katarak elindeki belgelerin tahrif edilmiş kısımlarını sağlam bir şekilde ortaya koyabilen kişidir. Buna ek olarak İngiliz Tarihçi John Tosh'un da tespit ettiği üzere sezgileri, tarihçiye tarihsel sorunların çözümünde; tarihsel bağlamda neyin mümkün olup neyin mümkün olmayacağını anlama noktasında da yol gösterecektir (Tosh, 1997:130). Gerçekle aracısız irtibat sağlayan sezgileri, tarihçinin gerçeğe ulaşırken hangi soruları sormanın anlamlı olacağını belirlemesinde de yardımcı olacaktır. Bunu yapabilen bir tarihçiye ise gerçek bir tarihçi gözüyle bakılmaktadır (Walsh, 2006: 99; Tosh, 1997: 56).

Tarihçinin sezgileri, ona sadece geçmiş aydınlatmak için değil geçmişin ışığını, geleceğe tutması noktasında da yol gösterici olacaktır. Bu noktada tarih için kullanılan "karanlık olan gelecek bilinmezliğinde, önümüzde meçhulle olasılıkları sezme ve bu meçhulle geleceğe güvenle bakmaktır" (Güler, 2005: 58) şeklindeki bir ifade önem arz etmektedir. Eric J. Hobsbawm (1917-2012), tarihçilerin geçmişe baksalar da esasında ileriye görmeye çalıştıklarını, geçmişin arkasında bıraktığı dolaylı yanıtları okurken yaratıcılıklarını kullanabilecekleri beyanında bulunmuştur (Hobsbawm, 1999: 58-65). Tarihçinin, geleceğe yönelik saptamalarda bulunabilmesi noktasında

sezgileri de önemli olacaktır. Bu açıdan, tarihte bir erek olduğu bu ereğe bakarak geçmiş saptanabilirse geleceği önceden görerek gelecek hakkında birtakım ön deyilerde bulunulabileceği ifade edilmektedir (Özlem, 2001:16).

Sezgiyi, tarihçi önemli kılan bir başka unsur, insanın kendisini ve insanlığı felsefe yoluyla değil de ancak sezgi vasıtasıyla “kavrayabileceği” görüşüdür. Croce’nin, “insani olan her şeyin tarihsel olduğu” bilincinin, felsefe ve bilim yolundan edinilemeyeceği; bu bilince ancak sezgi yoluyla ulaşılabilmesi şeklindeki görüşü (Özlem, 2001: 209 ve 2012: 102, 103), bunu çok iyi özetlemektedir. Yeri gelmişken sezginin, felsefeden daha eski olduğu gerçeğini hatırlatmakta da fayda vardır¹⁰.

Tarihçinin, geçmişi incelerken sürekli sorgulayan ve neden sorusunu sorabilecek yetkeye sahip kişi olması da (Collingwood, 1996: 37) tarihçi için sezgiyi önemli kılan bir başka unsurdur. Neden sorusuna verilecek cevap, olasılıkla “çünkü” diye başlayacaktır. Ancak tarihçinin bu soruya cevap vermesi hiç de kolay olmayacaktır. Fernand Braudel (1902-1985), tarihçinin geçmişi incelerken akıntıya karşı yüzmesi gerektiğini, dönemin hayatı üzerinde ağırlık yapan unsurları, coğrafi ve teknik engeller ile toplumsal ve yönetsel engelleri tam olarak ölçecek bir ölçüye sahip olması gerektiğini ifade ederek tarihçinin görevinin ne denli zor olduğuna imada bulunmuştur (Braudel, 1992: 133, 134). Bilinç dışı dürtüler, dönemin egemen zihinsel anlayışı gibi bireyi etkileyen dış faktörlerin işin içine girmesi de tarihsel araştırmalardaki bir başka zorluğu teşkil etmektedir. Tosh, bireylerin gerçekleştirdikleri eylemler ile bilinç dışı saiklerin, o dönemin toplum yapısında yaygın olan zihinsel bakışın etkisi altında olduğuna dikkati çekmiştir. Böyle bir durumda tarihçinin, engelleri aşabilmesi, birey ya da grup eylemlerini anlayabilmesi için sezgilerini devreye sokması elzemdir (Tosh, 1997:108; Skocpol, 2014a:20). Bu noktada sezgileri; tarihçinin, çözüme kavuşturmayı beklediği büyük sorunlar yumağı karşısında olayların birbiriyle bağlantılarını çözebilme ve geçmişi anlamlandırmaya en iyi hizmet edecek örüntüleri bulup çıkarabilmesine de yardım edecektir (Tosh, 1997:117, 118). Söz konusu yardım ise sezgilerin insanı, nesnenin etrafında dolandırmadan doğrudan içine yönelterek direkt olarak bilgiye ulaştırmasından ve insanın, geçmişi yeniden kurarken olayları içeriden görebilmesine hizmet etmesinden kaynaklanmaktadır (Bayraktar ve Kurtoğlu Taşdelen, 2004:303-331; Tosh, 1997:107-112). Dolayısıyla tarihçiden, tarihin nesnelerini doğrudan bilebileceği duyuşal sezgiye; bu olaylar arasındaki sebep sonuç ilişkilerini yine aracılar olmadan idrak edebileceği entelektüel sezgiye ve gerçekliğin bütününe doğrudan nüfuz edebileceği metafiziksel sezgiye sahip olması beklenmektedir (Cevizci, 2000: s.v. Sezgi).

¹⁰ Antik Yunan dünyasında, insanın merak duygusu ve yüksek sezgi gücü, Hesiodos’tan başlayarak doğanın görünen yüzü haricinde görünmeyen yüzünü de öğrenme arzusunu doğurmuştur. İnsanoğlu, mitolojik dönemlerde dahi evrenin kökeninin ne olduğu sorusunu sormuş; bu soru, onu Hesiodos’un *Theogonia* adlı destanında, evrenin doğum şemasının yer alması örneğinde olduğu gibi evrenin doğum şemalarını çıkartmaya yönlendirmiştir. Bu durum, İonia felsefesinin evren tasarımı da öncülük etmiştir. Dürüşken, 2014:19. Bu noktada Hesiodos’un oluşum tablosunun, mitoloji ile felsefe arasında bir geçiş olma özelliği gösterdiği ifade edilmektedir. Felsefenin, mitolojinin içinde doğup uzun süre ondan kopamadığı düşünüldüğünde bu şaşırtıcı olmamalıdır. Mitolojiden ayrıldığı temel yönü ise her soruyu imgelemsellikten uzak, ussal olarak cevaplamaya çalışması olmuştur. Bu açıdan “mitolojinin felsefeye dönüşümü, sezgiye dayalı düşüncenin usa dayalı düşünceye dönüşmesi” olarak nitelendirilmektedir. Timuçin, 2010:179.

Collingwood (1996:40), tarihin nesnesinin ne olduğu sorusunu Latin dilinde “*res gestae*”¹¹ başka bir ifadeyle insanların geçmişte yapmış oldukları eylemler olarak yanıtlamaktadır. O, tarihi özel bir düşünme biçimi olarak tanımlamakta; tarihin nesnesine, yapısına, metoduna ve değerine yönelik soruları sorabilecek doğru kişinin, her şeyden önce tarihçi olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu, tarihçinin o düşünce biçiminde deneyimli olması anlamına gelmektedir (Collingwood, 1996:37, 353). Söz konusu deneyim de olasılıkla insanın bilgisi arttıkça insan zihninin, bilgi örüntüleri arasındaki bağlantıları daha kolay kurmasından kaynaklanmaktadır. Böylece olaylar arasında daha seri bağlantı kurmak ve karar aşamasında pratik hızlı kararlar almak mümkün hâle gelmektedir. Collingwood (1996:361), her gerçek araştırmanın bir sorunu çözmek için başladığını, tarihçinin sorunu çözerken hiçbir zaman haritası olmayan bir denizde seyretmediğini, bu haritanın tam olmasa da en azından enlem ve boylam çizgilerini içerdiğini belirtmektedir. Tarihçiye düşen görevin ise bu çizgilerin üzerine ve arasına konacakların neler olduğunu keşfetmek olduğunu ifade etmektedir. Bu keşifte, elbette tarihçinin sezgileri de önemli rol oynayacaktır.

Tarihçinin, sezgisiyle gerçeğe ulaşması bağlamında Marc Bloch’a (1886-1944) ilişkin anlatı, meseleyi farklı bir açıdan ele almayı mümkün kılmaktadır. Bloch, Almanların Fransa’yı işgalleri sonrası 1940 yılı güzü evresinde felaketin nedenini, toplumsal ve ekonomik değişim anlayışı temelinde çözmüştür. Bu noktada Bloch, tarih uğraşısını, o yılın olaylarına çevirmiş ve Fransa’nın düşüşünün gerçek nedenini, Fransız Genelkurmayı’nın motorize dersine iyi çalışmaması olarak saptamıştır. Son derece saldırıya açık olan motorize taşımanın, iyi ve güvenli yollar üzerinden yapılmasının önemi idrak edilememiştir. Onun bunları, 1939 yılında göreve çağrılan ve ordusuyla bozguna uğrayan yaşlı bir yedek subay olarak değil bir tarihçi olarak görebilmesine dikkat çekilmektedir (Chirot, 2014: 49). Bu, herhâlde 20. yüzyıl tarihçilerinden çoğunun, savaş zamanlarında askerlik yapmasının onların siyaset, diplomasi ve savaş konularındaki sezgilerini geliştirdiği şeklindeki görüşle ilintili olmalıdır. Özellikle siyasette deneyim kazanmanın, örneğin parlamentoda belirli bir süre görev almanın, en iyi tarih eğitimi yollarından birisi olduğu değerlendirilmektedir (Tosh, 1997:117, 118).

Tarihçinin deneyimi ile irtibatlandırılabilir başka bir örneği de Carr vermektedir. Carr, kızamık geçiren çocuklar örneği üzerinden hareketle bir okulda iki yahut üç çocuğun kızamık çıkarması hâlinde, geçmişten gelen deneyimlere dayanılarak hastalığın yayılacağı şeklinde öngöründe bulunulabileceğini ancak okuldaki çocuklardan hangilerinin kızamığa yakalanacağını tahmin etmenin mümkün olmayacağını ifade etmektedir (Carr, 1996:82). Zira koşullar, her çocuk için eşit gelişmeyecektir: beslenme ve çevre şartları, hepsinden önemlisi de daha önce bu hastalığa karşı bağışıklık kazanmış olup olmama yahut bağışıklığın güçlü olup olmaması gibi pek çok değişik faktör, hastalığın seyri ve tahminler üzerinde rol oynayacaktır. Bunlar bilinse dahi, okulda kızamığa yakalanacak çocukların ismini tek tek saymak kehanet olmaktan öteye geçemeyecektir. Ancak öngöründe bulunan kişi, elinde bu hastalığı daha önce geçirmiş çocukların ismini bulundurmak gibi bir karta sahipse bu kişinin yapabileceği tek şey, bu hastalığa karşı bağışıklık kazanmış çocukların aynı hastalığa tekrar yakalanmayacağı yönünde daha kesin bir görüş bildirmek olacaktır. Bu noktada tarihçi, geçmişin karmaşık izlerini sürerken genel geçer ve kesin ifadeler kullanamama gibi bir engelle de karşı karşıya kalmaktadır. Bu da girift konularda tarihçi için sezgisel düşünmenin önemini artırmaktadır.

¹¹ Söz konusu dilde, “yapılan işler / şeyler / icraatlar gibi bir anlamlara gelmektedir.

Tarihçi, geçmişi incelerken tarihe yardımcı olan arkeoloji, yazıt bilimi, numismatik ve olay dizim bilimi gibi disiplinlerden yararlanması gerektiğinin bilincinde olmalıdır (Carr, 1996:17). Bu disiplinlere, tarihî olayları ve olguları tanımlamak için coğrafya; insan davranışlarını anlamak için psikoloji, toplumu oluşturan insanların nasıl ve niçin öyle davrandıklarını anlamak için sosyoloji de eklenebilir (Güler, 2005:228; Slattey, 2014:233, 234). Bunlardan arkeoloji bağlamında, Collingwood, arkeoloji alanındaki çalışmalarının ve uzun deneyiminin soru-yanıt mantığına dayalı kuram geliştirebilmesinde büyük katkı sağladığını ifade etmiştir. Söz konusu kuram, tarihsel araştırmanın veya bilmenin, felsefi bir sorgulama neticesinde gerçekleştirilebileceğini esas alan bir kuramdır (Yapıcı ve Yapıcı, 2015:154, 159). Bununla birlikte sezgiler her ne kadar insanın önceki tecrübelerinin ve düşüncelerinin itici rolüyle ortaya çıkmış olsalar da (Köz, 2004:53) tarihsel düşünme konusunda deneyim de tek başına yeterli olmamaktadır. İnsanın aynı zamanda o deneyim üzerine düşünmesi de önemlidir. Ancak bu da yeterli değildir, yeteneğe de ihtiyaç duyulmaktadır. Weber (2012:208, 209), iyi bir tarihçinin sezgisel yeteneğe sahip olması gerektiğini beyan ederken Collingwood, modern tarihçinin ancak yeteneği olması hâlinde tüm geçmişin yorumcusu olabileceğini ifade etmiştir. Yine o, “her eğitilmiş kişinin bir parça tarihsel düşünme için eğitimden geçtiğini ancak bunun onlara tarihsel düşünmenin yapısı nesnesi, yöntemi ve değeri konusunda görüş bildirme hakkını kazandırmadığı” beyanında bulunmuştur (Collingwood, 1996:37, 57).

Tüm bu anlatılanlara ek olarak ölü bir geçmişi -her ne kadar bıraktığı izlerle yaşayan bir organizma olsa da- araştıran tarihçi, geçmişi zihninde yeniden düşünerek canlandırmaya çalışsa da sezgileriyle gerçeğin bilgisine ulaşması o kadar kolay olmayacaktır. Orhan Hançerlioğlu’nun çalışmasında yer alan bir örnek, meseleyi iyi bir şekilde izah etmektedir. Buna göre ışık yayan elektrik ampulüyle ilk defa karşılaşan birisi; gözlemlerine dayanarak bu ampulün bir kandil gibi yağ veya gaz lambası gibi bir fitille yanmadığını sezinleyebilecek ancak bu duyumsal sezgi, ampulün belli bir hızla hareket eden elektron akımının neticesinde ışık yaydığı bilgisini edinmeye yeterli olmayacaktır. Dolayısıyla bu kişi, birçok aşamayı içine alan bilgilenme sürecine ihtiyaç duyacaktır (Hançerlioğlu, 1989: s.v. Sezgi).

Tarihçi, sezgileriyle geçmişi yeniden kurmada başarılı olsa dahi, varılan sonuçlar birbirinden farklı olabilecektir. Zira sezgilerini merkeze koyan her tarihçi, sorunu çözerken farklı metotlar kullanacak ve olaylara kendi penceresinden bakacaktır (Collingwood, 2000:79). Olaylara, sezgisel bakış açısına bağlı olarak bir tarihçinin “a” dediğine öbür tarihçi “b” diyecektir. Bu konuyla ilgili olarak Carr, “*Bir tarihçiyi kesinliğinden dolayı övmek bir mimarı yapısında, iyi fırınlanmış kereste, gereğince karıştırılmış harç kullandığından ötürü övmeye benzer*” demektedir (Carr, 1996:17). Dolayısıyla sezgisel düşünme, tarih araştırmalarında önemsiz olmamakla birlikte tek başına tümüyle de kesin bilgiyi sağlamamaktadır.

Sonuç

Felsefe açısından Platon’a kadar uzun bir geçmişinin olduğu anlaşılan sezgi teriminin, felsefi niteliğinin ağır bastığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan sezgiye, bir tahmin ya da duyusal bir his değil de akıl yürütmenin ürünü olduğu gözüyle bakılması ve zaten doğuştan insan zihninde var olduğu düşüncesi, ona özel bir önem atfedilmesiyle neticelenmiştir. Bir yargı içermediği ve nesnelerin hangi anlama geldiğini doğrudan sağladığı önermelerine istinaden, sezgiyle elde edilen bilginin nihai gerçekliğe ulaşmada akılla elde edilen bilgiden daha üstün olduğunu

savunanlar olmuştur. Bununla birlikte sezgi teriminin, tarih felsefesi ve dolayısıyla tarih bilimi için de büyük önem arz ettiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda tarih ve sezgi kavramlarının birbirlerini tamamladıkları görülmektedir. Suskun bir şekilde bekleyen tarihsel verileri konuşturacak kişi olan tarihçi, olayları değerlendirirken çoğu zaman elindeki belgelerin ciddi eksikliklere sahip ya da güvenilmez oluşu, tarihsel olay zincir halkalarının kopukluğu gibi sorunlarla karşı karşıyadır. Onun, bu sorunları aşabilmesi; geçmişini incelerken dün ile bugün, bugün ile yarın ve olaylar arasında bağlantı kurabilmesi noktasında sezgilerinin önemli bir rol oynadığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu çalışmanın da gösterdiği üzere iyi bir tarihçi, tarihin katmanları arasındaki ilişkiyi iyi sezinlemeli, olaylar ve olgular arasındaki bağlantıyı buna göre kurmalıdır. Tarihsel düşüncenin yorum gerektirmesi, onun hermeneutik olması anlamına gelmektedir. Tarihçi de tarihsel düşüncenin eylemleri ile bu eylemlere yön veren aktörleri inceleyen, geçmişe ilişkin bilgi ve belgeleri keşfederek bunları yorumlayarak anlamlandıran kişidir. Bu noktada söz konusu yorumu yapacak olan tarihçinin sezgilerinin, geçmişini incelerken toplumların ya da tek tek insanların eylemlerinin ve niyetlerinin arka planında yatan nedenlerin, doğru şekilde tespit edilebilmesi hususunda işini kolaylaştırdığı söylenebilir. Tarihçinin bugünden geçmişini kurgularken, dönemin insanları ile empati kurabilmesi, başka bir ifadeyle geçmişini zihninde yeniden canlandırarak geçmişin bilgisini edinebilmesi noktasında sezgilerinin kılavuzluğuna başvurmasının elzem olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bunda, sezgisel olarak ne kadar başarılı olabileceğini ve bugünün koşullarından geçmişinin koşullarının ne kadarlık bir kısmını kavrayabileceğini kestirmek zordur.

Sezgilerinin, tarihçinin dünkü bir eylemden yola çıkarak bu eylemin gelecekte nasıl bir sonucu beraberinde getireceğini ön görebilmesine hizmet edeceği de açıktır. Bu çalışmanın gösterdiği sonuçlardan biri de tarihçinin geçmişini incelerken yararlandığı sezgilerinin, arıların, peteklerini altıgen olarak tasarlamalarını sağlayan matematiksel sezgi olmadığı gibi insanın iç dünyasına ansızın ilahi hakikatin bilgisini yerleştiren mistik bir sezgi de olmadığıdır. Bu sezgi, tam olmasa bile komutanların savaşın kritik anlarında ne zaman harekete geçeceklerini, nerede ne yapacaklarını ve olacakları yüksek sezgileriyle önceden görmeleriyle benzeşmektedir. Nasıl ki, tarih boyunca meşhur komutanların, savaşın kötü gidişatını değiştiren kararlar almasında; siyasi liderlerin ülkelerini, olacakları önceden sezmeleriyle savaşa girmekten alıkoyarak bir yıkımdan kurtarmalarında yüksek sezgilerinin katkısı olmuşsa, tarihçinin sezgilerinin de onun tarihsel, sosyal ve politik olayları anlayarak değerlendirmesinde ve yorumlamasında önemli bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Yine tarihçinin sezgilerinin, hayal gücünün sınırlarını genişleterek yeni hipotezler öne sürmesini de mümkün kıldığını söylemekte bir mahzur yoktur. Geçmişte neyin, nasıl ve niçin olduğunu ortaya çıkarmakla mükellef olan tarihçinin, çoğu zaman karşısındaki olgu yığını içinde araştırmasını kaçınılmaz olarak sınırlandırması, başka bir ifadeyle tarihi oluşturan nesnelerin seçiminde, sezgilerinin de kılavuzluğuna başvurarak makul bir tercih yapması gerektiği açıktır. Onun bu sezgileri, dönemin muktedirlerince belgelerde gizlenen ya da işlerine gelmediği için çarptırdıkları maddi gerçekleri kavramaları hususunda da işine yarayacaktır. Ancak tarihçi araştırmalarında, küçük bir olayın dahi büyük sorunları doğurmuş olabileceğinin farkında olmalı, fevri hareket etmekten kaçınmalıdır.

Tarihî olayların bir iç bir de dış boyutu olduğu; ikisinin de doğru bir şekilde tespit edilmesi gerekliliği, tarihçinin sezgilerini önemli kılan unsurların en mühimlerinden biri olarak görülmektedir. Tarihçinin sezgilerinin, bilgi edinme ve tarihi hadiselerin değerlendirilmesi sürecindeki önemi de yadsınamazdır. Tüm bu hususlar doğrultusunda, belgeye dayalı tarihçilik

için bir risk oluşturmadığı müddetçe tarihçinin gerektiğinde sezgilerine başvurmasının bir mahzurunun olmadığı da açıktır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Beyanı

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Etik Kurul izni ile ilgili; bu makalenin konusunu oluşturan çalışmanın yazarı ve hakemleri, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmişlerdir.

Kaynakça

- Alova, E. (2013). *Latince Türkçe Sözlük* (5. bs.). İstanbul, Sosyal Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2010). *Kubbealtı Lügati- Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (1. bs.). İstanbul, Kubbealtı Yayınları.
- Bayraktar, L. & Kurtoğlu Taşdelen, D. (2004). Bergson, Henri Louis. A. Cevizci (Ed.), *Felsefe Ansiklopedisi* Cilt 2 içinde (ss. 303-317), İstanbul, Etik Yayınları.
- Birand, K. (1956). 18. Yüzyıl Fransız Aydınlanma Tarihçiliği ve Modern Tarihçilik Karşısındaki Durumu. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 87-99.
- Braduel, F. (1992). *Tarih Üzerine Yazılar*, (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara, İmge Yayınları.
- Carr, E. H. (1996). *Tarih nedir?* (5. bs.), (M. G. Gürtürk, Çev.). İstanbul, İletişim Yayınları.
- Carr, E. H. (2008). *Tarih nedir?* (10. bs.), (M. G. Gürtürk, Çev.). İstanbul, İletişim Yayınları.
- Cevizci, A. (2000). *Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü* (1.bs.). İstanbul, Paradigma Yayınları.
- Chiot, D. (2014). Marc Bloch'un Toplumsal ve Tarihsel Manzarası. T. Skocpol (Ed.), *Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler* (4. bs.), (A. Fethi, Çev.), içinde (ss. 25-51), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Collingwood, R. G. (1996). *Tarih Tasarımı* (2. bs.), (K. Dinçer, Çev.). Ankara, Gündoğan Yayınları.
- Collingwood, R. G. (2000). *Tarih Felsefesi Üzerine Denemeler*, (E. Özvar, Çev.). İstanbul, Ayışığı Kitabevi.
- Çelgin, G. (2011). *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük* (1. bs.). İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- Çüçen, A. K. (2012). *Bilgi Felsefesi* (4. bs.). İstanbul, Sentez Yayınları.
- Descartes, R. (2010). *Akıl Yönetimi İçin Kurallar*, (M. Ökmen, Çev.). İstanbul, Sosyal Yayınları.
- Duverger, M. (1999). *Metodoloji Açısından Sosyal Bilimlere Giriş* (5. bs.), (Ü. Oskay, Çev.). Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Dürüşken, Ç. (2014). *Antikçağ Felsefesi, Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni*. İstanbul, Alfa Yayınları.
- Güler, İ. (2005). *Tarihin Toplumdaki İşlevi ve Öğretimi*. İstanbul, Elif Kitabevi.
- Hançerlioğlu, O. (1989). *Felsefe Sözlüğü* (7. bs.). İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Hobsbawm, E. (1999). *Tarih Üzerine*, (O. Akınhay, Çev.). Ankara, Bilim Sanat Yayınları.
- İbn Haldun, (1977). *Mukaddime* (1. bs.), (Cilt 1), (T. Dursun, Çev.). Ankara, Onur Yayınları.

- İplikçioğlu, B. (1997). *Eski Batı Tarihi I: Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karadeniz Çelebican, Ö. (1989). *Roma Hukuku Tarihi Giriş, Kaynaklar, Genel Kavramlar, Şahsın Hukuku, Hakların Korunması* (4. bs.). Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Köz, İ. (2004). Sezginin Bilgideki Yeri ve Önemi. *Felsefe Dünyası Dergisi*, 2 (40), 41-54.
- Öktem, Ü. (2000). Descartes, Kant, Bergson ve Husserl’de Sezgi. *AÜDTCF Dergisi*, 40 (1-2), 159-188.
- Özbaran, S. (2003). *Güdümlü Tarih* (1. bs.). İstanbul, Cem Yayınları.
- Özlem, D. (2001). *Tarih Felsefesi* (7. bs.). İstanbul, İnkılap Kitabevi Yayınları.
- Özlem, D. (2012). *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi* (1. bs.). İstanbul, Notos Kitap Yayınevi.
- Peters, F. E. (2004). *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü* (1. bs.), (H. Hünler, Çev.). İstanbul, Paradigma Yayınları.
- Plat. *apol.*: Platon, *Apologia = Sokrates’in Savunması* (24.bs.), (A. Çokona Çev.). İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2020.
- Skocpol, T. (2014a). Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi. T. Skocpol (Ed.), *Tarihsel Sosyoloji: Bloch’tan Wallerstein’e Görüşler ve Yöntemler* (4. bs.), (A. Fethi, Çev.) içinde (ss.1-24), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Skocpol, T. (2014b). Tarihsel Sosyolojide Yeni Gündemler ve Yenilenen Stratejiler. T. Skocpol (Ed.), *Tarihsel Sosyoloji: Bloch’tan Wallerstein’e Görüşler ve Yöntemler* (4. bs.), (A. Fethi, Çev.) içinde (ss. 396-436), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Slaterry, M. (2014). *Sosyolojide Temel Fikirler* (6. bs.), (Ü. Tatlıcan, Ed.). İstanbul, Sentez Yayınları.
- Şanbey, C. Z. (1960). Leopold Von Ranke: Tarihçilere Yol Gösteren Bir Tarih Üstadı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 18 (3-4), 273-289.
- Timuçin, A. (2004). *Felsefe Sözlüğü* (5. bs.). İstanbul, Bulut Yayınları.
- Timuçin, A. (2010). *Düşünce Tarihi Gerçekçi Düşüncenin Kaynakları* (7. bs.), (Cilt 1). İstanbul, Bulut Yayınları.
- Tosh, J. (1997). *Tarihin Peşinde: Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular*, (Ö. Arıkan, Çev.). İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Walsh, W. H. (2006). *Tarih Felsefesine Giriş*, (Y. Z. Çelikkaya, Çev.). İstanbul, Hece Yayınları.
- Weber, M. (2012). *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi* (2. bs.), (V. S. Ögütte, Çev.). İstanbul, Küre Yayınları.
- Yapıcı, U. & Yapıcı, M. İ. (2015). Robin George Collingwood’un Tarih Tasarımı: Tarih Felsefesi ve Tarihyazımı Süreçleri Üzerine Bir Tartışma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (1), 149-160.